

*Тетяна Купцова,
Ірина Мірошниченко
(м.Дніпро, Україна)*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОВІДНИХ МОДЕЛЕЙ МАСКУЛІННОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Досліджено, що формування провідних національних маскулінних моделей в епоху розвитку гуманістичної традиції в українській філософії доби Бароко засновано на двох типологіях чоловічого: образу духовного чоловіка, який знаходиться у вічних пошуках осягнення істини, для якого моральний фактор переважає над матеріальним і образу чоловіка-бунтівника, цінності якого пов'язані також зі свободою, протистоянням та постійною боротьбою за волю. Носіям культури цієї доби притаманні такі риси як кардіоцентричність, індивідуалізм, щирість, прагнення до духовного усамітнення, демократизм, розуміння нікчемності земного блага.

***Ключові слова:** Бароко, істина, самопізнання, свобода, архетип, Духовна людина, маскулінний, козак, гендер.*

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ВЕДУЩИХ МОДЕЛЕЙ МАСКУЛИННОСТИ В ФИЛОСОФСКОМ НАСЛЕДИИ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

Исследовано, что формирование главных национальных маскулінных моделей в эпоху развития гуманистической традиции в украинской философии эпохи Барокко основано на двух типологиях мужского: образе духовного человека, который находится в вечных поисках познания истины, для него моральный фактор преобладает над материальным и образе человека-бунтаря, ценности которого также связаны со свободой, противостоянием и постоянной борьбой за свободу. Носителям культуры

этої эпохи присуци такие качества как: кардиоцентричность, индивидуализм, искренность, стремление к духовному уединению, демократизм, понимание никчемности земних благ.

Ключевые слова: Барокко, истина, самопознание, свобода, архетип, Духовный человек, маскулинный, казак, гендер.

REPRESENTATION OF THE MAIN MODELS OF MASCULINITY IN THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF GRIGORY SCOVORODA

It has been investigated that formation of main national masculine models in the epoch of the development of Ukrainian philosophy of Baroque was based on two types of masculinity: a spiritual man, who was in eternal search of cognition of the truth, for whom moral things prevailed over material ones and a rebel-man, whose values were also connected with freedom, confrontation and constant struggle for freedom. The representatives of culture of that period possessed such features as cardiocentrism, individualism, sincerity, longing for solitude, democracy. They realized the insignificance of material welfare.

Key words: Baroque, truth, self-knowledge, freedom, archetype, Spiritual man, masculine, Cossack, gender.

Постановка проблеми. Для стабільного духовно-культурного розвитку українському суспільству необхідні моральні цінності, які базуються на колективній пам'яті. Спроба експлікації гендерних характеристик чоловічого в творчості великого мислителя представляється досить перспективною у плані виявлення особливостей філософської репрезентації соціокультурних характеристик статевого в межах пізнього українського Бароко. Аналіз провідних моделей маскулінності важливий сьогодні як спосіб відтворення колективно-групових цінностей, що являються одним із важливих чинників знаходження та утвердження своєї національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В означеному плані методологічним підмурком дослідження стали праці Д.Чижевського, Д.Багалія, В.Горського, І.Мірчука, О.Матюхіної, М.Редько. Важливим в цьому плані є доробок П.І.Гнатенка з проблем національної психології.

Формулювання цілей статті. Розглянути репрезентацію провідних моделей маскулінності, їхніх моральних цінностей, характеристик, поглядів в філософських творах Григорія Сковороди. Виявити їх вплив на формування світоглядно-аксіологічних засад суспільного буття в межах епохи Бароко.

Виклад основного матеріалу.Цілком очевидним є те, що в українській філософії епохи Бароко проблеми розкриття моральних і соціальних цінностей актуалізовані й уведені в широкий філософський контекст. Бароко стає засобом сприйняття і філософського осмислення життя, в якому поряд із поціновуванням церковних і суспільних авторитетів особливої ваги набуває ідея людської гідності, мандрування душі і тіла, боротьба добра з гріхом. Українська філософія цього періоду прагне знайти вихід для людини із внутрішньої розірваності (розум схильний до помилок, душа розривається від бажань і нахилів), зосередити всі свої сили в одній точці. Символом цієї точки стає «серце». На перший план виходить чоловічий образ Духовної людини, для якої матеріальне є тимчасовим, а духовне – головним і вічним. Метою її вічних мандрів є досягнення істини, Бога як першооснови буття. Ці ідеї знайшли втілення у філософії «українського Сократа» Григорія Сковороди, який є найяскравішим оригінальним філософом київської школи. Творчість цього філософа, як слушно зауважує П. І. Гнатенко, увібрала в себе характерні риси українського національного характеру [2,с.32].

Іван Мірчук, український філософ з діаспори наголошував, що Сковорода був «... першим і, відверто кажучи, самотнім представником філософської думки в Україні, філософом не звичайного формату, а цілковито оригінальним мислителем, який несподівано з'явився з глибин народної стихії» [5,с.184]. Дослідник зазначав, що в житті і творчості мандрованого мислителя « ...можна помітити великий вплив могутньої індивідуальності

Сократа. ...в обох мислителів моральний фактор переважає над чисто теоретичним думанням і вони є філософами без системи» [5,с.185].

Бог порівнюється Сковородою із деревом, яке відкидає тінь. Остання і є видимим світом. Як бачимо, тут вчення українського мислителя наближено до платонівського. Платонівська ейдетичність оприявнює буття, в основі якого лежить ідея, а реальне земне існування є її копією-відображенням, майже сковородинівською тінню. Сковорода вважав, що дві природи, «вища та глибша, вічна та тлінна», утворюють усе. Д. Чижевський підкреслював, що відповідно до вчення Сковороди «внутрішній, вищий, божественний, невидимий світ є міцніший, кріпший, постійніший, аніж змінний, непостійний видимий світ, є його суттю, єством та основою» [8,с.173]. Бог є єдиною тривкою, кріпкою та міцною основою буття. Це творча субстанція. На противагу творчій божественній субстанції, матерія виступає як сутність цілком пасивна, як абсолютне «ніщо». Двоїста природа світу відображується у двоїстості людини, яка розпадається на дві природи: зовнішню, яка являє собою тінь, темряву, тлінність та внутрішню, наділену божественними якостями, а отже є богорівною. Кожна окрема людина являє собою лише певне віддзеркалення «дійсної людини» (ідеалу), сутність якої ховається в безодні людського серця.

Розгляд архетипічних образів чоловічого в філософській спадщині Сковороди першочергово потребує відмітити архетип Мудрого Старця, відображений в образах Духовної Людини та Вчителя. Духовна чоловік прагне розкрити свою справжню сутність, дійсне призначення в світі як творця щасливої долі через самопізнання, яке, на думку Г. Сковороди, являється єдиним шляхом, за допомогою якого людина може знайти саму себе, або повернути собі те, що втрачено. Її шлях самопізнання – це шлях самовдосконалення, здобуття щастя і свободи. За Сковородою свобода – це вищий дар і благо людини, вони властиві їй за самою природою, але через «злу долю» відняті. Образ Духовної Людини поєднує в собі внутрішнє самопізнання з богопізнанням, тобто поєднання часового та тлінного з

вічністю. Життя у світі вічності можливе завдяки існуванню символічного світу, оприявленого через Біблію.

Символом самопізнання для Сковороди є Наркіс, образ якого благовістить «пізнай себе» і підкреслює, що кожен є тим, чиє серце в ньому [6,с.151,155,168]. Користуючись вченням Юнга про архетипи, можливо виснувати, що говорячи про самопізнання, Сковорода підкреслював саме активізацію позитивної сторони архетипу Тіні, яку Юнг розглядав як джерело життєвої сили, спонтанності та творчого початку в житті індивіда. Як зауважує Д. Багалій, за Сковородою «не спізнати себе однаково, щостратити себе, тому перш усього треба відшукати себе, бо без цього кожна людина бачить тільки свою тінь, а не головне, що у ній є думка, що керує тілом та його членами» [1,с.302].

Дослідник філософської спадщини Сковороди Д. Багалій пише, що Духовна людина вільна. Вона «літає безмежно в височінь, глибину та широту. Її не зупиняють ні гори, ні річки, ні море, ні пустелі. Бачить далеке, вбачає поховане, позирає в давно минуле, передбачає майбутнє, йде по лицю океана, входить через замкнені двері. Очі її голубині, крила орлині, хуткість оленя, сміливість лева, вірність горлиці, незлоблевість ягняти, швидкість сокола, бадьорість журавля. Тіло її адамант, ізмарагд. Над чолом її літає з Божих птиць - дух смаку, віри, надії, милосердя, поради, прозріння, щирого серця. Така людина будує в собі царство Боже, вона мирна та радісна, вона окріпла проти пристрастей ненависті, заздрощів, гніву, сумніву» [1,с.301]. Негативний аспект Тіні, який включає, за Юнгом, аморальні думки і пристрасті, представлений у Сковороди в образі содомського, оманливого чоловіка, який нахабний, «єхидний», « воліє безглузду й недорікувату брехню, ніж милість і любов, забувши почуття людинолюбства, жене свого брата, дихаючи вбивством» [7,с.9]. Він « возгніздився на капіталі, як Ноева голубка на горбі,...на насолоді плотській хотів створити свій дім, ...заснував на камені милості велетенські» [6,с.265], « надає перевагу коштовним одежам, ласим трапезам, світлим палацам, позолоченим колісницям» і ставить свій престол «

вище Божого скіпетра й царства, вище його волі і заповідей» [7,с.115], «...бачить лиш темну ніч і ніщо не вважає справжньою істиною, хіба лиш те що може помацати і схопити в кулак» [7,с.144]. В «Суперечці Біса з Варсавою» філософ характеризує Оманливого чоловіка як грішного та душевно сліпого, який йде «лукавою стежкою» і «п'є гнилу воду світських порад». Він зухвалий, саме ця риса являється причиною всіх його нещасть: «Земнородний не з іншої причини швидше потрапляє в нещастя, як саме через раптове зухвальство, і скажу з плиточником, що безпорадністю вловлюються беззаконні, бо для мужа мають силу свої уста, і зачаровуються мовою своїх уст. Подивіться на людський натовп та юрбу і побачите, що не тільки старші, а й молодші серед них потішають себе, бо вони озброєні рогом однорога, який рятує їх від нещастя, сподіваючись, що як очам їх окуляри, так світло і порада не потрібна серцю їх» [6,с. 361].

На противагу Оманливому чоловіку, Духовна людина стійка та нездоланна в своїй вірі: «...вона між висипаними курганами буйного безбожництва і між підлими болотами рабопристрастного марновірства, не відхиляючись ні праворуч, ні ліворуч, прямо тече на гору Божу...» [7, с. 8]. Отже її провідником являється святе письмо, яке горить для неї Божим світлом, як для мандрівника. Вона знищила в собі зло, гордощі, впертість. Чоловік духу веде аскетичний спосіб життя: він відрікся від примітивного, плотського, для нього краще їсти одне зілля і мати душевний спокій та мир в серці, ніж сидіти за багатим столом і не мати душевної рівноваги. Він звільняється у своєму бутті від усіх атрибутів світського життя з його культом багатства, грошей, ледарства та духовної немочі. Моральна своєрідність Духовної людини полягає в правильному розумінні свого покликання. Постановка «Пізнай себе» означає саме досягнення як своєї моральної самобутності, так і морально-етичної самобутності інших. Духовна людина – мудра, щира, вірна собі, цнотлива, поміркована, вона з гідністю та розумом користується всіма благами природи, не згорає від любові, не панікує, вона спокійна та врівноважена, в той час як Оманлива – істерична, страждає,

шаленіє, впадає в істерику, потопає в сльозах, вона являється «рабом наживи», морально і духовно спустошена, оскільки втратила своє «Я». Сковорода вважав, що «початком усього є смак та любов» [7,с.37] і кожен повинен обирати «сродну» своїй натурі форму діяльності, заняття якою викликає почуття любові та радості.

Архетип Духовного чоловіка активізується і через образ Вчителя, який повинен допомагати природі утримувати порядок серця. Він не відкидає навчання наук, але надає більше переваги розкриттю внутрішньої природи людини. Сковорода вважає, що одним із завдань виховання являється розвиток інтелектуальних здібностей. Водночас об'єктом Вчителя повинно бути «серце» людини, бо виховання моральних якостей опосередковується саме «серцем». Його діяльність як вихователя має бути більше допомогою природі, ніж активною працею над утворенням в людині чогось нового: «Природа є загальна і правдива, є єдина вчителька» [8,с. 190]. Він розуміє, що можна вивчити декілька мов, бувати в різних компаніях та відвідувати славетні міста, знати арифметику та геометрію, але не пізнати свою душу. Саме таке непізнання веде до загибелі. І саме Вчитель допомагає людині в тому, щоб цього не сталося. Вчитель розуміє, що в кожній людині ховається «насіння всіх наук», але воно приховане. Вчитель розуміє свою мету в знаходженні цього насіння і в сприянні його проростанню. Це являється для нього справжньою насолодою.

Наступним чоловічим архетипічним образом є Воїн-захисник, який повинен захищати людей від образи та служити на благо суспільства. За Сковородою він може переносити весь тягар життя, бо його діло праве, а в душі в нього Бог: «Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну і безборонну невинність, заступатися за основу суспільства – правду – ось його пресолодкі сніданок, і обід, і вечеря. Не бійся, з Богом легко тобі буде переносити голод, спрагу, холод, жар, безсоння, кровотечні рани і самий страх смертний, та й набагато легше, ніж без нього супротивне цьому, - пізнаєш, яка сильна

природа. Це воїнське горе з Богом буде тобі сторицею приємніше рангів та прибутків твоїх» [6,с. 439-440]. Для справжнього Воїна першочерговою справою являється охорона хліборобів від внутрішніх та зовнішніх ворогів, захист пригноблених та незброєних людей, викорінення насильства, боротьба за правду та громадський порядок. Він відважний, героїчний, терплячий. Але водночас філософ відмічає, що не кожний може стати Воїном, а лише той, «хто має до цього спорідненість», тобто той, в кому активізується даний архетип.

Аналізуючи творчість філософа, бачимо, що у ній найбільш яскраво відобразилися особливості стереотипного мислення, притаманного козацькій верстві населення тогочасної України. Можна стверджувати, що у філософії Сковороди відобразилася система життєвих цінностей та особливості козацького етосу. У «Вступних дверях до християнської добронравності» Сковорода стверджує, що «весь світ складається з двох натур: одна видима, друга – невидима» і підкреслює, що «видимая натура зветься твар, а невидима – Бог» [6, с. 141]. Ця ідея двонатурності світу пронизує усю філософію Сковороди і у контексті розуміння людини свідчить про те, що тілесна природа людини мислителем береться до уваги з такою ж серйозністю, як і сутність людського розуму. Далі у «Вступних дверях...» мислитель дає настанову: «Перш за все батька й матір шануй і служи їм. Вони-бо видимі портрети тієї невидимої істоти, яка тобі стільки подає. А ось хто батько твій та мати: будь, по-перше, вірний і дбалий государю, слухняний градоначальнику, шанобливий до священика, вдячний учителям своїм та благодійникам. [6,с. 147]. Як бачимо, у цих словах відобразилися не просто християнські моральні настанови, але стереотипи цілої епохи, пронизаної козацьким етосом, який тут передано як особистісний зразок для життя самого мислителя. В даному разі ми бачимо, що настанови мислителя є значно ширшими за моральні приписи. Тобто, це є саме відображенням норм козацького етосу, який, на думку деяких дослідників здійснив сильний вплив на антропологію Г. Сковороди, його ідеал людини [4,с. 37]. Відтак можна стверджувати, що у філософії українського

Сократа відобразилися всі провідні риси гендерної моделі козацької маскулінності з її основними рисами, як то: демократичність, пріоритет особистих якостей, досягнень над походженням, мужність, розум, релігійність – не зовнішня, а внутрішня, патріотизм, вірність друзям, зневага до матеріальних благ, накопичення майна. Тобто все те, що ми називаємо лицарським маскулінним гендером. Саме еталон, закладений у гендерному стереотипі лицарської козацької маскулінності став основою філософії Сковороди. Спираючись на нього було випрацювано мислителем ідею про абсолютну свободу самореалізації людської особистості у сродному труді, про здатність людини реалізувати свої таланти. Цей стереотип пронизує роздуми про світ людського буття, про сили, що ним рухають, про усвідомлення власної гідності. О. А. Матюхіна слушно зазначає, що філософ, поєднавши козацький етос з ідеями античної філософії, просвітницьким баченням людини, закладених в неї можливостей, поклав це в основу свого ідеалу «Духовної людини». «Якщо козацький етос підтримував волелюбний дух українського народу, стимулював постійну боротьбу за волю, - підкреслює дослідниця, - то скovorодинський етос є дієвим для людей як фізичної, так і розумової праці»[4,с. 38].Науковець в результаті робить цілком слушний висновок, що «філософія, особливо антропологія Г. Сковороди виступають як філософська рефлексія козацтва у особі його представника над своїм життєвим ідеалом» [4,с. 38].З цим слід погодитись і додати, що скovorодинівська думка створює оригінальну філософську концепцію, виростаючи на стереотипах козацької маскулінності в основі якої лежить модель героя-громадянина та лицаря духа.

Висновки. Аналізуючи творчість Г. Сковороди, приходимо до висновку що активізація архетипічних чоловічих образів Мудреця, Вчителя, Духовної людини, Воїна важлива і сьогодні як спосіб відтворення колективно-групових цінностей, що являються одним із важливих чинників знаходження та утвердження своєї національної ідентичності. Щодо характеристики провідної моделі маскулінності, імпліцитно представленої у філософії Сковороди в

образі інтелігента, слід погодитись з думкою В. Горського, який зазначає: «...на відміну від західноєвропейського типу інтелігента, поле свободи в етичній концепції Сковороди не знає обмежень, оскільки воно спрямовується не на зовні, а всередину людини. Він реалізує потребу у внутрішній безпечності, що врівноважує безодню соціального простору й часу, в якому може загинути, потонути сенс людського буття, звичайно, така настанова теж спирається на певну тенденцію, що ґрунтувалась передусім на християнській етиці, з властивою ідеєю «переображення», богоподібності людини, прагненням до енергетичного злиття людини з Богом. Але при цьому така позиція є породженням тієї конкретно-історичної ситуації, в якій опинився в часи Сковороди український народ. Це й дає право розглядати її як ...властиву українському духу» [3, с. 133].

Література

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Дмитро Іванович Багалій. – К.: Вид-во «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. - 472 с.
2. Гнатенко П. І. Национальная психология/ ПетрИванович Гнатенко. – Днепропетровск: ДГУ, 2000. - 213 с.
3. Горський В. С. Україна в історико-філософському вимірі/ Вілен Сергійович Горський // Філософська і соціологічна думка. – 1993. - №2.
4. Матюхіна О. А. Вплив козацького етосу на філософію Г. Сковороди / О. А. Матюхіна // «Дні науки філософського факультету – 2011». Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету - 2011», 20-21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський (та ін.). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – Ч. 2. – С. 36-38.
5. Мірчук І. Григорій Савич Сковорода: Замітки до історії української культури/ Іван Мірчук// Філософські студії / За ред. М. Шафовала і Р.

Яремка. Серія: Монографії. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 2006. – 582 с.

6. Сковорода Г./Твори: У 2-х т.// Григорій Сковорода. – К.: ТОВ «Видавництво "Обереги"», 2005. – 2-ое вид., виправ. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т.5). – Парал. тит. арк. англ. Т. 1. – 528 с.
7. Сковорода Г. /Твори: У 2-х т.// Григорій Сковорода. – К.: ТОВ «Видавництво "Обереги"», 2005. – 2-ое вид., виправ. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т.6). – Парал. тит. арк. англ. Т. 2. – 480 с.
8. Чижевський Д. Що таке філософія? / Дмитро Чижевський // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби. – К.: Либідь, 1993. («Пам'ятки історичної думки України»). – С. 167-189.